Kniaziowie, królowie, carowie...
Tytuły i nazwy władców słowiańskich
we wczesnym średniowieczu

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 2715

PIOTR BOROŃ

Kniaziowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Katowice 2010

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzenci
Lech Leciejewicz
Maciej Salamon

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp 7

Rozdział pierwszy

W kręgu wpływów bizantyńskich 19

Archont 20
Cesarz — basileus — autokrator 33
Jak nazwać władców Słowian? — rozwiązania greckich kronikarzy . . . 45

Rozdział drugi

Tytuł podstawowy i powszechny: kniaź — kneź — ksiądz — książę . . 55

Pochodzenie słowa i przemiany znaczenia 57
„Xandz veluti princeps et superior Rex", czyli zamieszanie wokół wywodu *Kroniki Wielkopolskiej* 69
Jaksa — kneź z Kopanicy 74
Książę — jeden czy wielu? 78
Wielki kniaź 81
Megas archon — wielki kniaź? 97

Rozdział trzeci

Król — godność najwyższa 101

Etymologia wyrazu „król” 102
Najstarsze zapisy słowa „król” 107
Tytuł królewski Świętopełka morawskiego 116
Godność królewska i tytuł „rex Chroatorum” Tomisława 120
Węgierski trop w poszukiwaniu pochodzenia słowiańskiego słowa . . . 125
Zwonimir kral’ 129
Królewska godność Michała z Zety 131
Polski król i hebrajski alfabet 133
Łaciński „rex”, słowiański „król” — przemiany nomenklaturowe . . . 135
„Rex Sclavorum” — problem tradycji tytułu i insygniów królewskich na Połabiu i Pomorzu 140
Król namaszczony i koronowany 161

Rozdział czwarty

Rzadkie, ale nie mniej ważne, czyli dylematy jak nazwać słowiańskiego władcę 177

W kręgu kultury koczowników 178

Żupan 178
Wielki żupan 183
Ban 189
Kagan 190

Princeps — termin dobry na każdą okazję 196
Retoryka w tytulaturze — satrapa 203
Słowiańskie nazwy — „gospodzin” i „władyka” 215

Rozdział piąty

Konwencje stylistyczne i terminologiczne, czyli jak nazwać słowiańskiego władcę 217

Zakończenie 227

Wykaz tytułów i nazw władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu 233

Wykaz wykorzystanych źródeł i zastosowanych w tekście skrótów . . 279

Wykaz cytowanych prac 291

Indeks osób 315

Summary 332

Резюме 325

Wstęp

Autorzy podręczników szkolnych zwracają uwagę na poprawną tytulaturę poszczególnych władców, a nauczyciele wymagają jej znajomości od uczniów. Miejsce, jakie poszczególni władcy zajmowali w hierarchii tytułów i godności, przedstawiane jest jako wyznacznik siły i wielkości państwa, jako element kształtujący dumę narodową. Na lekcjach historii przekazywane zatem są informacje, że Mieszko I był tylko księciem, natomiast jego syn Bolesław uzyskał koronę i nazywać należy go królem. Tak dzieje się nie tylko w Polsce. Podobnie zjawisko to kształtuje się w Czechach, Bułgarii, Chorwacji czy Serbii. Kiedy jednak analizujemy przekazy źródłowe z okresu wczesnego średniowiecza, okazuje się, że często użyta tam tytulatura panujących stoi w sprzeczności z naszymi, wyuczonymi w szkołach informacjami. I tak oto władca określany przez nas księciem, w średniowiecznych dokumentach występuje jako król i odwrotnie. We wczesnym średniowieczu funkcjonowało także wiele innych tytułów władców, których historycy nie omawiają w podręcznikach. Jak faktycznie kształtowały się nazwy i tytuły władców, polskich i słowiańskich? Czy obowiązywały wówczas zasady nomenklaturowo-tytularne?

Od chwili pojawienia się Słowian na arenie dziejów przekazywane były informacje o ich władcach, przywódcach czy naczelnikach[1]. Wprawdzie — według słów Prokopiusza z Cezarei — nie podlegali oni władzy jednego człowieka, jednak informacje o wielu władcach słowiańskich występują już w najwcześniejszych źródłach. Rzecz ciekawa, źródła bizantyńskie, a później łacińskie nie informują nas o nazwie, jaką określani byli słowiańscy naczelnicy. W tych zapisach używano terminów własnych, takich jak „archont", „egzarcha", „rex", „dux" i innych. Nie zaistniała tu sytuacja, taka jak w przypadku Awarów, których władca powszechnie nazywany był tytułem awarskim — kagan. Słowiańscy władcy zapewne nigdy nie osiągnęli ani tak silnej, ani znaczącej pozycji, aby ich nazwa władcy przekazana została na zewnątrz. Jednocześnie, z zebranych wszystkich wywodów etymologicznych wynika, że nazwy i tytuły władców znane Słowianom, nie były rodzime, lecz zostały zapożyczone. Za germańskie zapożyczenie uważane jest ogólnosłowiańskie „kneź", z którego wywodzą się określenia „książę", „ksiądz", „kniaź" i im podobne. Zapożyczeniem awarskim bądź tureckim ma być termin „żupan". Rozpowszechniony szeroko tytuł „król" pochodzić ma od imienia Karola Wielkiego. Południowo- i wschodniosłowiański termin „car" oraz jego zachodniosłowiański odpowiednik „cesarz" są zapożyczeniami z antycznego dziedzictwa kręgu śródziemnomorskiego. Z nomenklatury słowiańskiej określającej władcę czy naczelnika znamy jedynie „włodykę" i „gospodzina", określenia te jednak właściwie nigdy nie występują w kontekście oznaczającym najwyższego panującego, ale raczej ograniczają się do możnych. Czyżby zatem prawdziwa była teza Juliusa Peiskera o niewoli prasłowiańskiej, oparta na dawnych poglądach o braku instynktu państwowotwórczego u Słowian?[2]

Przez większą część okresu wczesnego średniowiecza — czasu formowania się słowiańskich państwowości — przyjmowali władcy Słowian tytuły przejęte od władców wyżej stojących, lepiej zorganizowanych organizmów politycznych. Dotyczy to zresztą nie tylko tytulatury, ale także całej symboliki władzy. Wzorowanie się na cesarstwie bizantyńskim i zachodniej monarchii karolińskiej, a później ottońskiej było procesem bardzo głębokim. Słowiańscy władcy poszukiwali nowych idei uzasadniających ich władzę oraz symboli podnoszących ich prestiż. Proces ten towarzyszył oczywiście przyjmowaniu nowej ideologii

---

[1] M. HARDT: *Aspekte der Herrschaftsbildung bei den Frühen Slawen.* In: *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelealtar.* Hrsg. W. POHL, M. DIESENBERGER. Wien 2002, s. 249—255.

[2] J. PEISKER: *Die älteren Beziehnung der Slawen zu Turkotataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung.* „Virtelejahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte". Bd. 3: 1905, s. 187—360 i 465—533; IDEM: *Neue Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Slawen.* Stuttgart 1905.

religijnej, jaką było chrześcijaństwo[3]. W wielu krajach słowiańskich po krótkim okresie wdrażania nowej religii władcy sięgali po wypracowany w Bizancjum i na zachodzie Europy model władcy uświęconego, dodając do świeckiej strony panowania element sakralny. Proces ten był dość szybki — zaobserwować go możemy już w drugim pokoleniu władców chrześcijańskich. Jako przykład podać można cesarską koronację bułgarskiego cara Symeona, syna konwertyty Borysa-Michała, i koronację polskiego króla Bolesława Chrobrego, także syna konwertyty. Oczywiście, zdarzały się również sytuacje odwrotne — drugie pokolenie reagowało negatywnie na nowe idee, a nawet od nich odchodziło. Proces poszukiwania nowej symboliki władzy nie miał, rzecz jasna, charakteru jednostajnego. Najwięcej zmian wnosiło panowanie wybitnych jednostek, otwartych na nowe idee. W krótkim czasie nowa ideologia władzy związana z chrześcijaństwem, oraz nowa symbolika opanowały prawie cały obszar Słowiańszczyzny. Szybko rozpowszechniły się także zmiany w tytulaturze. Nastąpiły również dość znaczne zmiany w znaczeniu pewnych tytułów. Najsilniej dotknęło to tytułu kniaziowskiego — jednego z podstawowych apelatywów władcy Słowian.

Przedmiotem poniższych rozważań będą właśnie tytuły i nazwy słowiańskich władców, stanowiące część symboliki władzy jako elementy kodu językowego. Prowadzenie badań z zakresu semantyki czy semiotyki z uwagi na charakter zachowanych danych jest jednak niemożliwe. Zbyt mało posiadamy informacji dotyczących funkcjonowania określeń tytularnych w języku pisanym, a w ogóle nic nie wiemy o języku mówionym. Zresztą w wielu krajach słowiańskich pierwsze zapisy w języku miejscowym pojawiły się w późniejszym czasie niż interesujące nas wczesne średniowiecze. Gdyby nie genialny pomysł dwu braci z Salonik — Konstantyna i Metodego, aby stworzyć alfabet dla języka słowiańskiego, a przede wszystkim przetłumaczyć księgi liturgiczne i biblijne na ten język, pozbawieni bylibyśmy możliwości wniknięcia w język słowiański tego okresu. Sięgając zatem do nazw i tytułów władców odnosić się będę nie tylko do ich własnej tytulatury, ale do nazw, jakimi określali ich pisarze obcy, używający greki i łaciny, a także miejscowi, którzy posiedli znajomość pisma, a w języku obcym zmuszeni byli określać swoich panów. Podejmę próbę zaprezentowania, jak kształtowały się zasady tytułowania władców słowiańskich, jak przejmowano zwyczaje i zasady obce, zaczerpnięte z zewnątrz. Jednocześnie zamierzam ukazać podobieństwo procesów zachodzących w tzw. nomenklaturze monarszej na terenie całej Słowiańszczyzny. We wszystkich bowiem krajach widzimy tendencje do poszukiwania i wprowadzania nowych tytułów. Nie wszędzie ten proces przebiegał z taką samą siłą i intensywnością. Rządzący u Słowian we wczesnym średniowieczu odczuwali jednak, jak się wydaje, po-

[3] O wkraczaniu Słowian w krąg oddziaływań cywilizacji zachodniej i bizantyńskiej por. L. LECIEJEWICZ: *Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej*. Wrocław 2007, s. 147—162, 291—331.

trzebę wzbogacenia symboliki swej władzy, także w dziedzinie semantyczno-nomenklaturowej. Jak ów proces wzbogacania przebiegał, skąd brały się poszczególne tytuły, jakie były przyczyny wprowadzania nowych nazw, wreszcie, jak zmieniały się zasady nazywania władców słowiańskich — to zagadnienia poruszane w tej książce. Jako historyk, nie zaś językoznawca, zajmę się społeczno-politycznym kontekstem nomenklatury monarszej, nie rozstrzygając problemów językoznawczych. Wielokrotnie przyjdzie mi jednak sięgać tu po ustalenia językoznawstwa, a nawet próbować korygować pewne opinie, szczególnie gdy w źródłach historycznych pojawia się obraz inny od przyjętego w tej dziedzinie nauki. W kręgu moich zainteresowań znajdą się, oczywiście, nazwy słowiańskie, ale też greckie i łacińskie. Niepoddane zostaną analizie nazwy pojawiające się w źródłach arabskich, jako że w żaden sposób nie wpływały na kształtowanie się tytułów władców słowiańskich. Pochodzą z zewnętrznej obserwacji Słowian, obserwacji — jak powiedzieliby etnologowie — nieuczestniczącej. Nie zostaną uwzględnione również źródła skandynawskie — sagi i pieśni spisane w językach nordyckich. Ilość wzmianek o władcach słowiańskich jest w nich znikoma, a nazewnictwo klasycznie skandynawskie, czyli ograniczone do tytułu jarla i konunga. Ponieważ liczba określeń używanych na oznaczenie władcy jest dość znaczna, niektóre z nich nie zostaną tu poddane omówieniu. Wyłączono określenia występujące w tekstach narracyjnych pojedynczo — na przykład nie było podstaw do omówienia terminu „monarcha". Nie uwzględniono także tytułów bizantyńskich, używanych przez niektórych rządzących słowiańskich, mających rangę urzędników czy namiestników basileusów z nadbosforskiej stolicy. Nigdy nie zostały one włączone do tytulatury własnej niezależnych władców słowiańskich. Z analizy wyłączono także terminy, które pojawiały się przy okazji nazywania słowiańskich władców, a które nigdy nie stały się tytułami. Takimi grzecznościowymi określeniami były łaciński „dominus" czy grecki „kyrios". Nie stały się one jednak nigdy nazwami pospolitymi.

Zasięgiem badań objęto całość dziejów wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny, czyli czas od VI do XII wieku. To klasyczne i podręcznikowe ujęcie cezur wczesnego średniowiecza. Wiek VI to czas „wstąpienia Słowian do historii" — wówczas pojawili się oni na arenie dziejów, a pojawienie zostało odnotowane w tekstach pisanych. Oczywiście trzeba się liczyć z wcześniejszą, długą historią tego ludu, ale wskutek braku przekazów źródłowych pozostaje ona dla nas zakryta. Obserwacja tego okresu dziejów Słowian możliwa jest tylko na podstawie materiału językowego i archeologicznego, w sprawach politycznych, które tu nas będą zajmować, trudnego do wykorzystania. Z okresu sprzed VI wieku zachowała się tylko jedna wzmianka o władcy słowiańskim — o królu Antów, niejakim Boozie. Kontekst opowiadania nakazuje umieścić czas jego życia w IV stuleciu. Wiemy o nim tylko tyle, ile chcieli powiedzieć Kasjodor i przepisujący jego dzieło Jordanes. Ich opowieść dotyczyła jednak dziejów Gotów, toteż o Boozie wzmiankowali tylko tyle, że z pewnością nie był osobą mło-

dą — miał synów, otaczała go jakaś grupa możnych, a po początkowych sukcesach w walce z Gotami, uległ im i skończył swe życie w sposób tragiczny[4]. Liczniejsze, choć nie zawsze bogatsze w informacje wzmianki dotyczące Słowian zaczęły pojawiać się od VI wieku. Słowianie stali się znani w świecie bizantyńskim, pisano o nich, próbowano przekazać o nich informacje. Większość autorów z tego kręgu nie pozostawała wobec nich obojętna, a stosunek większości chyba najlepiej oddaje Jan z Efezu pisząc o „przeklętym ludzie Słowian". Od tego też czasu pojawiało się coraz więcej informacji o władcach tego „przeklętego" ludu.

Z kolei górną cezurę naszych rozważań stanowi koniec wieku XII. W drugiej połowie XII i początkach XIII stulecia nastąpiły dość znaczne przemiany kulturowe i polityczne, właściwie dotykające wszystkich krajów słowiańskich. W ich wyniku samodzielność polityczną utraciła Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Istotny, odgrywający niebagatelną rolę region położony nad południowo-zachodnim Bałtykiem został podporządkowany zwycięskim Sasom i Duńczykom. Przetrwały wprawdzie rodzime dynastie na Rugii i w Meklemburgii — dawnym królestwie Obodrzyców, ale ich rola polityczna była właściwie skończona. Okres końca XII i początków XIII wieku stanowi także cezurę w dziejach politycznych Polski. Załamanie się zasady senioratu w 1177 roku, mocno już naruszonej przez wygnanie Władysława II w 1146 roku, spowodowało powolny rozpad państwa Piastów na niezależne księstwa dzielnicowe. Podobny proces zachodził na Rusi, gdzie właściwie po złupieniu Kijowa przez wojska Andrzeja Bogolubskiego w 1169 roku doszło do zaniku myśli o jedności państwowej ziem ruskich. „Kropkę nad i" postawił Ruryk Rościsławowicz, zdobywając Kijów w 1203 roku, ale nie jako stolicę Rusi, ale rywala politycznego. Potraktował miasto jak przeciwnika, paląc je, dokonując masakry ludności oraz burząc cerkwie i Ławrę Peczerską. W innym kierunku biegły zmiany polityczne na terenie południowej Słowiańszczyzny. W Bułgarii w 1186 roku wybuchło powstanie antybizantyńskie, a jeden z przywódców powstania, Teodor, koronował się na cara i przyjmując imię Piotr nawiązał do tradycji dawnego państwa bułgarskiego. Nowe, drugie państwo bułgarskie trwało odtąd przez najbliższe dwa stulecia. W tym samym czasie podstawy swego państwa tworzyła w Serbii dynastia Nemanowiczów. Ta kolejna już forma państwowości na ziemiach serbskich przetrwała najdłużej, bo aż do podboju tureckiego. Koniec wieku XII i początek XIII to także okres przemian politycznych w Czechach. Abdykacja Władysława II w 1173 roku rozpoczęła długi okres waśni dynastycznych, które wykorzystało cesarstwo, tworząc na Morawach lenno bezpośrednio zależne od cesarza, a nie księcia czeskiego. Biskupowi praskiemu przyznano tytuł księcia

[4] Antów Booza lokalizują nad środkowym Dnieprem i Rosią H. ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.* T. 1. Warszawa 1964, s. 414 n. i J. STRZELCZYK: *Goci — rzeczywistość i legenda.* Warszawa 1984, s. 80.

Rzeszy, dodatkowo osłabiając świecką władzę w Pradze. Kres temu przyniosło panowanie Przemysła Ottokara I (1192—1230), który uzyskał tytuł królewski dla Czech (dotychczas przyznawany *ad personam*) i stworzył podstawy potęgi czeskiej w przyszłości.

Cezura końca XII wieku jako koniec wczesnego średniowiecza uchwytna jest także w wymiarze kulturalnym, społecznym i gospodarczym. W następnym stuleciu w części krajów słowiańskich, takich jak Czechy czy Polska, doszło do tak zwanej „rewolucji XIII wieku"[5]. Przemiany społeczne, gospodarcze, kulturowe, wreszcie i ludnościowe związane z intensywną kolonizacją na prawie niemieckim zmieniły oblicze ziem słowiańskich. Inny nieco rodzaj przemian w tych dziedzinach objął w XIII stuleciu południe krajów słowiańskich, gdzie odrodzenie państwowe spowodowało znaczny rozwój gospodarczy i kulturowy. Inaczej zupełnie wyglądała sytuacja na Rusi, gdzie do rozkładu politycznego państwa i ewidentnego załamania gospodarczego i kulturowego, widocznego w początkach XIII wieku doszły zniszczenia i wyludnienia związane z najazdami Mongołów. Historia każdego z krajów słowiańskich jest inna. Wszystkie jednak od samego początku wyrastają z identycznych korzeni. Są nimi bardzo zbliżone trzy modele kulturowe, wyróżniane przez archeologów, czy grupy językowe obserwowane przez językoznawców. Obserwując przemiany w dziedzinie kultury politycznej i języka politycznego, jakich częścią jest zagadnienie tytulatury, wychodząc od tej zwartości kulturowej w VI wieku, w końcu XII osiągamy pewną dość czytelną granicę[6]. Widzimy ją także w pewnym stopniu w zakresie tytulatury monarszej.

Obszarem badań nad tytulaturą władców słowiańskich objęto całość terenów wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. Chodzi o ogromny obszar, ciągnący się ze wschodu na zachód od szerokich przestrzeni ruskich ziem, rozpoczynających się gdzieś nad Wołgą, aż po tereny zamieszkałe przez Słowian nad Łabą. Z północy na południe Słowiańszczyzna rozpościera się zaś od południowych wybrzeży Bałtyku aż po półwysep grecki. Oczywiście, nie cały ten obszar jest zamieszkały we wczesnym średniowieczu przez Słowian. Nie można jednak opisać terenów słowiańskich przy użyciu nazw państwowych, gdyż te ulegały znacznym zmianom przez siedem interesujących nas stuleci i nie pozwoliłyby na konkretne rozstrzygnięcia. Mówimy zatem o całej Słowiańszczyźnie, terenie nad wyraz rozległym, zasiedlonym także przez inne etnosy. Przy obserwacji tendencji w tytulaturze i nazewnictwie jest to jedyne możliwe rozwiązanie. Rozróżnienie na Słowian wschodnich, zachodnich i południowych, biorąc pod uwagę roz-

---

[5] Ciągle mało jest prac ukazujących przełom kulturowy, jaki nastąpił na terenie zachodniej Słowiańszczyzny w XIII wieku. O głębokości przemian tego czasu szerzej pisano w pracy: *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Rewolucja" XIII wieku*. Red. K. WACHOWSKI. Wrocław 1998.

[6] Por. także rozważania o cezurze przełomu XIII/XIV wieku w dziejach „Europy Słowiańskiej" Jerzego KŁOCZOWSKIEGO: *Europa Słowiańska w XIV i XV wieku.* Warszawa 1984, s. 10 n.

maitość wpływów zewnętrznych, nakładających się na ten podział, nie prowadziłoby tu do żadnych rozsądnych rozwiązań. Jedyny obcoetniczny element, który tu bierzemy pod uwagę, dotyczy Bułgarii, która powstała jako państwo dwuetniczne: bułgarsko-słowiańskie. Wykluczenie jednak tego obszaru jest niemożliwe, z uwagi na kształtowanie się tu zwyczajów tytułowania władców, które były później przenoszone na inne obszary Słowiańszczyzny. Nie można także rozstrzygnąć przecież, jakie były cezury procesu slawizacji tureckich Bułgarów. Jednym z istotnych wydarzeń, wskazywanych przez historyków, był synod w Presławiu w 893 roku, ale właściwie doszło tam do usankcjonowania faktów dokonanych, jakimi była slawizacja Bułgarów[7]. Drugi etnos, jaki pojawił się w kontekście dziejów państwa bułgarskiego, to etnos właski: romano-słowiańskich Włachów, pasterzy odróżnianych od rolniczej ludności bułgarskiej. Ich udział w tworzeniu drugiego państwa bułgarskiego był decydujący i znalazł też wyraz w tytulaturze monarszej. Kilka razy w pracy przyjdzie odwołać się również do przykładów węgierskich. Nie będzie to, oczywiście, równoznaczne z zaliczeniem Węgier do badanego obszaru. Przyczyną jest pojawienie się w nomenklaturze węgierskiej terminów powszechnie uważanych za słowiańskie, które mogły być zapożyczeniem zewnętrznym lub przejęciem słownictwa słowiańskiego występującego w państwie morawskim, księstwie nitrzańskim lub państwie Kocela. Przykład węgierski, gdzie możemy obserwować podobne zjawiska przejmowania zwyczajów zachodnioeuropejskich i bizantyńskich w symbolice władzy stanowi znakomity punkt odniesienia dla badań nad Słowianami.

W pracy wykorzystano w miarę możliwości wszystkie źródła dotyczące Słowiańszczyzny, w których pojawiała się tytulatura monarsza i określenia władców. Są to, oczywiście, tylko źródła pisane, choć o różnym charakterze. W kręgu mojego zainteresowania znalazły się dokumenty, listy, kroniki, roczniki, żywoty świętych, monety, pieczęcie i inskrypcje, nawet graffiti. Sięgnąłem także po pisma liturgiczne i biblijne, tłumaczone na język słowiański. Nie przekazują one wprawdzie tytułów władców, ale pozwalają uchwycić znaczenie poszczególnych terminów rodzimych, zastosowanych dla pism chrześcijańskich. Liczba źródeł i ich zróżnicowanie są ogromne, toteż nie sposób ich tu nawet po

[7] O cezurach w dziejach polityczno-religijnych Bułgarii A.A. Турилов: *Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного месяцеслова в эпоху Первого царства).* „Palaeobulgarica", T. 23: 1999, nr 1, s. 14—34. Na panowanie Borysa-Michała jako przełom w dziejach Bułgarii zwraca uwagę także A. Николов: *Идея о благочестии и мудрости правителя в политической идеологии и публичной пропаганде болгарских государей в первое столетие после принятия хрестианства в Болгарии (864—971 гг.).* In: *XVII ежегодная конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета.* Т. 1. Москва 2007, s. 124—130. Jego zdaniem doszło do przemiany „hunnobułgarskiego chana w słowianobułgarskiego kniazia" i „pogańskiego chaństwa w chrześcijańskie państwo". W swych interesujących spostrzeżeniach A. Nikołov wydaje się jednak pomijać długotrwałe procesy slawizacji żywiołu bułgarskiego i przenikania idei chrześcijańskich z Bizancjum.

części omówić. Większość z tych przekazów źródłowych znana jest historykom od wielu pokoleń, były wielokrotnie publikowane i krytykowane. Czując się zatem zwolniony od omówienia ich w tym miejscu, odsyłam czytelnika do zamieszczonego na końcu pracy zestawienia władców słowiańskich i ich tytułów, gdzie podano w jakich źródłach występują, a po informacje o samych źródłach — do monumentalnego Słownika Starożytności Słowiańskich[8].

Wartość tak bogatej i różnorodnej bazy źródłowej do badań nad tytulaturą monarszą jest, oczywiście, zróżnicowana. Najwięcej warte są te przekazy, które informują o tytulaturze własnej panującego, takie jak dokumenty, listy, pieczęcie czy monety. Nad wyraz przydatne są te źródła, z których dowiadujemy się o zmianie czy przybraniu nowego tytułu. Takich wzmianek jest jednak niewiele. Najwięcej posiadamy informacji ze źródeł narracyjnych, nieprzekazujących nam tytułu, ale nazwę władcy. Nie zawsze bowiem tytuł i nazwa są tożsame. O użyciu danej nazwy decydowało zazwyczaj wykształcenie pisarza, przyjęta konwencja stylistyczna, czasem retoryka. Wszystko to sprawia, że właściwie większość przypadków, w których pojawiają się nazwy władców słowiańskich, musi być rozważana w kontekście stylistyki i języka źródła.

Źródła wykorzystane w pracy pochodzą przede wszystkim z okresu, jaki zakreślono w ramach chronologicznych, czyli z czasów do końca XII wieku. Czasami jedynie sięgnięto do tekstów powstałych w pierwszej połowie XIII stuleciu, gdyż tylko one informowały nas o sprawach związanych z końcem XII stulecia. Nie wykorzystywano jednak późniejszych tekstów, gdyż pisane były już w okresie, gdy zasady tytulatury zostały ukształtowane, a często tytuły właściwe dla czasów współczesnych sobie, pisarze przenosili na opisywaną przeszłość.

Badania nad tytułami i nazwami władców słowiańskich w takim zakresie, jak w poniższej pracy, nigdy dotąd nie były podejmowane w historiografii polskiej czy innych krajów słowiańskich. Opracowaniu poddawano jedynie albo poszczególne tytuły, albo przemiany w tytulaturze w poszczególnych krajach. Dotyczy to prac zarówno językoznawców, jak i historyków. Badania językoznawcze koncentrują się tylko na nazwach słowiańskich, bez wnikania, co zrozumiałe w równolegle pojawiające się w źródłach tytuły greckie czy łacińskie. Wyniki tych badań zaprezentowane zostały w *Słowniku języka starosłowiańskiego*, wydawanym w Pradze w latach 1959—1992, przedstawiającym także, co najważniejsze, wszystkie przypadki wystąpienia interesujących nas terminów w tekstach słowiańskich[9]. Ustalenia badawcze prezentuje także *Słownik języka ruskiego XI—XVII wieku*, wydany przez Instytut języka rosyjskiego Akademii

---

[8] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII.* T. 1—8. Wrocław—Warszawa—Kraków 1961—1996 [dalej: SSS].

[9] *Slovník jazyka staroslověnského — Lexicon linguae palaeoslovenicae.* Eds. J. KURZ, Z. HAUPTOVÁ. Praha 1959—1997.

Nauk ZSRR (obecnie Rosyjska Akademia Nauk)[10]. Nie do przecenienia są także poszczególne hasła *Etymologicznego słownika języków słowiańskich* poświęconego zasobowi prasłowiańskiemu, redagowanego przez Olega Trubaczowa[11]. Problem nazw — apelatywów władców pojawia się w pracach wielu językoznawców, z polskich badaczy wypadnie wskazać przede wszystkim Leszka Moszyńskiego i Tomasza Czarneckiego. W pracach z zakresu językoznawstwa zwykle najwięcej miejsca poświęca się etymologii poszczególnych tytułów, zdecydowanie rzadziej podnoszony jest problem ich funkcjonowania i znaczenia praktycznego. Przyznać trzeba jednak, że kwestie związane z etymologią są coraz częściej postrzegane jako nad wyraz istotne w badaniach historycznych. Zdaniem Bohumila Vykepěla etymologia powinna być uznana za jedną z nauk pomocniczych historii, gdyż dotyczy jednego z podstawowych nośników źródeł — języka[12].

Badania historyczne nad tytulaturą monarszą prowadzono dotąd albo odnośnie do konkretnych tytułów, albo poszczególnych państw. Szczególnie cenna i nieposiadająca odpowiednika w innych krajach słowiańskich jest praca Georgi Bakałowa poświęcona tytulaturze władców Bułgarii[13]. Podejmowano badania nad poszczególnymi tytułami, bądź starając się badać, jak rozpowszechniały się one u Słowian, bądź przedstawiając ich ewolucje w poszczególnych krajach. Takie przekrojowe ujęcie tytułu królewskiego opracował Gerard Labuda. Odnotować tu należy również prace o znaczeniu tytułu archont Jadrana Ferlugi i tytułu wielki kniaź Andrzeja Poppe[14]. Niebagatelną rolę odgrywają dociekania Ambrożego Boguckiego nad poszczególnymi tytułami i kontekstem ich użycia w źródłach polskich. Szczególnie ważna jest niedawno wydana praca poświęcona terminowi „princeps”[15].

Nad badaniami historycznymi dotyczącymi niektórych tytułów kładą się jednak cieniem uwikłania historyków w potrzeby współczesnej polityki i ideologii narodowej. Dotyczy to przede wszystkim tytułu królewskiego. Uznanie istnienia tytułu króla, a co za tym idzie — sakry królewskiej, stało się przedmiotem

---

[10] *Словарь русского языка XI—XVII вв.* Москва 1975 — nadal.

[11] *Этимологический словарь славянских языков: Праславский лексческий фонд.* Ред. О.Н. ТРУБАЧЕВ. Москва 1976 — nadal.

[12] B. VYKEPĚL: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích. Etymologie jako pomocná věda historická.* Brno 2004, s. 16 n.

[13] Г. БАКАЛОВ: *Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии.* Софиа 1985.

[14] J. FERLUGA: *Archon. Ein Beitrag zur Untersuchung der südslavischen Herrschtitel im 9. und 10. Jahrhundert im Lichte der byzantinischen Quellen.* In: *Tradition als historische Kraft. Interdisziplinäre Forschungen zur Geschichte des frühen Mittelalters*. Hrsg. N. KAMP, J. WOLLASCH. Berlin—New York 1982, s. 254—266; A. POPPE: *O tytule wielkoksiążęcym na Rusi*. PH, T. 75: 1984.

[15] A. BOGUCKI: *Termin „princeps” w źródłach polskich*. W: *Odkrywcy, princepsi, rozbójnicy. Studia z dziejów średniowiecza*. T. 13. Malbork 2007, s. 45—86.

narodowej dumy w niektórych krajach słowiańskich. Wymowa dociekań historycznych została przez to mocno zniekształcona. Przekaz pewnych późnych, w zasadzie mało wiarygodnych źródeł doprowadził do zbudowania poważnych wizji wielkiej przeszłości narodu. Tak stało się w historiografii chorwackiej z królem Tomisławem. Podobną sytuację można zaobserwować też w historiografii polskiej, gdzie problem koronacji królewskiej traktowany był jako jeden z elementów dowodzenia niezależności Polski od Cesarstwa. Po dziś dzień sprawy te budzą emocje części historyków. Nie pojawiły się dotąd jednak prace traktujące o jednym tytule w skali całej Słowiańszczyzny. Mocno rozproszony i różnorodny materiał zniechęcał najpewniej badaczy. Konieczność poruszania się w trzech kręgach kulturowych — słowiańskim, greckim i łacińskim — czyni te zagadnienia mocno skomplikowanymi. Ułatwieniem jest opracowanie tytulatury monarszej kręgów łacińskiego i greckiego. Szczególne znaczenie mają tu studia prowadzone przez Herwiga Wolframa nad tytulaturą łacińską wczesnych faz średniowiecza oraz zainicjowane przez jego pracę studia innych autorów zamieszczone w dwu tomach „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”[16].

Wśród zagadnień związanych z kształtowaniem się tytulatury monarszej władców słowiańskich wyróżniono kilka głównych problemów, które zostały omówione w poszczególnych rozdziałach. Przedstawiono przejmowanie tytulatury z kręgu bizantyńskiego, którego najwyższą godność — cesarza, słowiańskiego cara — przejęli we wczesnym średniowieczu Bułgarzy, a później Serbowie i Rosjanie. Z uwagi na dobre opracowania zagadnień tytulatury władców bułgarskich i procesu przenikania bizantyńskich zwyczajów do kultury bałkańskich Słowian (ale nie tylko Słowian) ograniczam się tu raczej do prezentacji głównych ustaleń nauki i zilustrowania tych zagadnień tekstami źródłowymi. Podjąłem również próbę opisania losów tytulatury królewskiej u Słowian w powiązaniu z wprowadzaniem zwyczaju koronacji. Jako osobne zagadnienie potraktowane zostało kształtowanie się znaczenie tytułu książęcego — najczęściej występującego u Słowian, bo zapewne rodzimego. Innym znów, związanym z kwestiami funkcjonowania tytulatury problemem są ustalone zwyczaje nazywania władców Słowian w tekstach narracyjnych. Jako przykład wykorzystano kroniki pochodzące z XI i XII wieku, tworzone na terenie Słowiańszczyzny lub w jej bezpośrednim sąsiedztwie. To w nich bowiem, jak w źrenicy oka, skupiają

[16] H. WOLFRAM: *Intitulatio I. Lateinische Königs- und Fürstentitel bis zum Ende des achten Jahrhunderts.* „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“, Bd. 21. Wien—Köln—Graz 1967; *Intitulatio II. Lateinische Herrscher- und Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert.* Hrsg. H. WOLFRAM. „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“. Bd. 24. Wien—Köln—Graz 1973; *Intitulatio III. Lateinische Herrschertitel und Herrschertitulaturen vom 7. bis zum 13. Jahrhundert.* „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“. Bd. 29. Hrsg. H. WOLFRAM, A. SCHARER. Wien—Köln—Graz 1988.

się główne zwyczaje nomenklaturowe oraz widoczne są konwencje stylistyczne. Praca wzbogacona została o wykaz władców słowiańskich znanych z wczesnego średniowiecza oraz ich tytułów i nazw, pod jakimi występują oni w przekazach źródłowych. Dodatek ten ma na celu zorientowanie czytelnika w materiale źródłowym oraz ułatwienie kontrolowania wywodów autora. Liczba władców słowiańskich znanych ze źródeł jest znaczna — to około 600 osób dla okresu od VI do XII wieku. Dokładne omawianie poszczególnych tytułów byłoby zatem niemożliwe i poznawczo daremne. Ponieważ jednak tendencje w przemianach tytulatury występowały powszechnie, nie było szczęśliwie potrzeby sięgania po wszystkich władców, a jedynie wskazywanie przypadków najbardziej istotnych. Winien jestem jednak czytelnikowi umożliwienie wniknięcia w tę materię, wskazanie źródeł, w których pojawiają się poszczególne zapisy, co czynię właśnie w tym dodatku, zapraszając do dyskusji.

W trakcie zbierania materiałów i pisania pracy uzyskałem pomoc wielu osób z kraju i zagranicy. Wdzięczność moja należy się Profesorowi Lechowi Leciejewiczowi za baczne przeczytanie mej pracy i wszystkie uwagi oraz Profesorowi Maciejowi Salamonowi za wnikliwe i nadzwyczaj pomocne wskazówki oraz wsparcie własną biblioteką. Serdecznie dziękuję Profesorowi Leszkowi Bednarczukowi za uwagi, a także Profesor Krystynie Kleszczowej za ułatwienie tej konsultacji. Do mojego przyjaciela Rastislava Kožiaka kieruję podziękowania za pomoc w poszukiwaniach literatury i wiele ciepłych słów zachęty. Dziękuję także moim koleżankom i kolegom z Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego za wszelką pomoc i wiarę w zakończenie tej pracy. Nie mogę wymienić z imienia i nazwiska wszystkich osób, z których pomocą się zetknąłem. Wszystkim im bardzo serdecznie dziękuję.

Indeks osób[1]

Adam z Bremy 204, 205, 206, 207, 211
Ademar de Chabannes 174
Adolf hr. Holsztynu 145, 148, 223
Agnieszka, ks. polska, żona Władysława II 221
Ahrweiler Hélène 31
Akamir, władca Słowian w Tesalii 25
Albrecht Niedźwiedź, margrabia brandenburski 77, 78, 157
Aleksander Jagiellończyk 67
Aleksander, cesarz bizantyński 38, 85
Aleksy Komnen, cesarz bizantyński 29
Aleksy św. 61
Alfred Wielki, kr. angielski 211,
Ałusjan, syn cara bułgarskiego Arona 44
Ammian Marcelin 161
Anatazy Athionita św. 22
Anatol, patriarcha Konstantynopola 162
Ancyranos, satrapa Persji 214
Andrzej Bogolubski, ks. ruski 11, 93, 95, 96
Anna, księżna mazowiecka, żona Bolesława III, 67
Anna, w. ks. litewska, żona Witolda 67
Arnold z Lubeki, opat 158
Arnold, opat klasztoru w Berge i Nienburgu 145
Arnulf, kr. wschodniofrankijski 116, 117
Arpad, władca węgierski 114
Artakserkses, kr. perski 81
Asen I, car bułgarski i wołoski 73, 96
Askold, władca Kijowa 60
Asparuch, chan bułgarski 24, 139
Atylla, władca Hunów 121

Bajan, kagan awarski 105, 189
Bakałow Georgi 15
Balzer Oswald 220
Banescu Nicolae 31
Bańkowski Andrzej 104
Bartłomiej z Bydgoszczy 61

[1] W indeksie ujęto jedynie te osoby, które zostały wspomniane w tekście głównym książki. Pominięto wykaz władców i ich tytułów, który ma układ alfabetyczny.

Batbajan, chan bułgarski 23
Bazyli I, cesarz bizantyński 30, 32, 180, 181, 182, 191
Bazyli II Bułgarobójca, cesarz bizantyński 43, 44
Beda Czcigodny 210
Bednarczuk Leszek 17
Bela II Ślepy, kr. węgierski 187
Belić Aleksandar 104
Beloš, żupan Trawunii 27
Berigoj, ks. Narentan 167
Bernard I Billung, ks. saski 224
Bernard III askański, ks. saski 210
Blifeld Dawid 98
Bloch Marc 218
Błażej św. 53
Bodin Konstantyn, kr. Zety 44, 47, 132, 167, 185, 186, 187, 188
Bodzęta, biskup krakowski 61
Bogucki Ambroży 15, 79
Bogusław I, ks. pomorski 152, 153, 158, 159, 160, 199, 204, 207, 208, 209, 211, 223
Bolesław Chrobry 7, 9, 63, 64, 166, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 197, 198, 222, 224, 225, 227, 228, 231
Bolesław I, ks. czeski 140
Bolesław II, ks. czeski 140
Bolesław II Śmiały 163, 167, 169, 222
Bolesław III Krzywousty 151, 221, 222, 223
Bolesław III ks. mazowiecki 67
Bolesław IV Kędzierzawy 159, 202
Bolesław Wstydliwy 61, 76, 201
Bolesław Wysoki 201, 220, 222
Bonifacy św. 163, 164, 165
Booz, władca Antów 10, 137
Borys II, car bułgarski 42
Borys-Michał, ks. bułgarski 9, 24, 25, 32, 38, 122
Bożywoj, ks. czeski 220
Branisław, syn Radosława II wg popa Duklanina 186
Brennus, wódz Gallów 220
Brückner Aleksander 59, 111, 112, 115
Brunon z Kwerfurtu 176
Brzetysław I, ks. czeski 140, 202
Brzetysław, ks. morawski 199, 220
Brzóstkowska Alina 46
Budiłowicz Aleksander 89
Budysław, ks. południowosłowiański wg popa Duklanina 184

Całogost, władca Wieletów 138
Chatzon, wódz Słowian oblegających Tesalonikę 45, 46, 47, 48, 49
Chmielowski Benedykt 137
Chrysoberges Łukasz, patriarcha Konstantynopola 97
Ciemysł (Cimuclus), władca Koledziców 119, 138
Ciesław, władca Rugii 158
Cross Samuel H. 59
Cyceron 158, 218,
Czacki Tadeusz 103
Czaplewski ks. Paweł 204, 207
Czarnecki Tomasz 15, 179
Czasław Klonimirowic, ks. serbski 138, 182, 184

Dadunes, satrapa Amazji 213
Dagobert, kr. Frankijski 137
Dalila, postać biblijna 211, 212, 213
Dalimil 64, 65
Daniel, postać biblijna 212
Dariusz król perski 212
Dawid Igoriewicz, ks. wołyński 20, 31, 98
Dawid, kr. izraelski 35, 163, 164, 176
Desa, ks. serbski 204, 213, 214, 215
Desimir z Krbavy, żupan 130
Dir, władca Kijowa 60
Dobromir, ojciec Emnildy 225
Dobronia, władca Słowian dalmatyńskich 54
Dobrosław, król Słowian wg popa Duklanina 72
Dobrovski Josef 103
Drbovit, opat 130
Drogowit, władca Wieletów 138
Drożko, władca Obodrzyców 138
Drzhiha, opat 130
Du Cange Charles 103, 210
Duczko Władysław 89
Dymitr św. 45, 46, 47, 48, 49

Ebo, hagiograf św. Ottona 144
Egilbert arcybiskup Trewiru 170
Einhard, kronikarz 206
Emeryk, ks. węgierski 125, 126

Emnilda, kr. polska, żona Bolesława Chrobrego 225
Eryk Emune, kr. Duński 141, 142
Estera, postać biblijna 224
Eudoksja, córka Izaaka Angelosa 214
Ezdrasz, postać biblijna 80, 224

***F**arlati Daniel* 124
Farłof, członek drużyny Olega 85
Ferluga Jadran 15, 124
Ficker Julius 208
Fisso, żupan 179
Focjusz, patriarcha Konstantynopola 32
Fredegar, kronikarz 137, 164
Friedrich Gustaw 117
Fryderyk Barbarossa 158, 159, 160, 209, 210
Fryderyk II, cesarz niemiecki 149
Fucić Branko 131

Gabriel Radomir, car bułgarski 44
Gajusz Juliusz Cezar 34, 103, 105
Ganuz Wolf, satrapa duński 206, 207
Gebizo opat 125
Gejza I, kr. węgierski 127, 128, 130
Georgios Monachos (Hamartolos) 22, 23, 28, 89
Gevarus, wychowawca szwedzkiego króla Hothera 208
Gizela, kr. węgierska 125
Glad, wódz wołosko-bułgarski 73
Gniph-Gniphus, satrapa szwedzki 206, 207
Godowin, namiestnik królewski z Anglii 208
Gojisław, władca Zety wg popa Duklanina 72
Golden Peter B. 193
Gostomysł (Gestimulus), władca obodrzycki 138
Gotschalk z Orbais 123, 138
Götz Leopold 84
Górski Stanisław 65
Grakchus (Krak), legendarny władca Krakowa 222
Grzegorz Decapolita św. 46, 47
Grzegorz VII papież 124, 129, 130, 131, 133
Grzegorz IX papież 169
Gumiłow Lew 95
Gumowski Marian 75, 155
Gunno, zabójca Gevarusa, wychowawcy szwedzkiego króla Hothera 208
Guriewicz Aron 219
Györfy György 126

Harald Hardrada, kr. Norwegii 206, 207
Havlik Lubomir 72
Helena ks. chorwacka 124
Helmold z Bozowa 142, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 154, 222, 223
Henryk Brodaty 201
Henryk Gotszalkowic 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 223
Henryk I, kr. niemiecki 165, 166
Henryk II, cesarz niemiecki 174, 176, 198
Henryk IV, cesarz niemiecki 133
Henryk Lew, ks. saski i bawarski 152, 159, 204, 208, 209, 210, 211, 223
Henryk Przybysław – zob. Przybysław Henryk
Henryk z Antwerpii 74, 154, 155, 157
Herakliusz, cesarz bizantyński 32
Hermanaryk, kr. gocki 137
Herod, kr. judejski 35
Hieronim św. 62, 210, 212
Hinkmar arcybiskup Reims 165, 166
Hother kr. szwedzki 208,
Hruszewski Michaił (Michajło Gruszewski) 84

Ibn Hurdadbeha 195
Ibn Rosteh 168, 192, 194
Igor Rurykowicz, ks. ruski 31, 82, 89, 139
Igor Jarosławowicz ks. ruski 98
Iłarion, metropolita Kijowa 190, 195, 196
Innocenty III papież 169
Ioannes Kinnamos 30, 187
Ioannes Scylitzes 54
Isbul kavchan, możny bułgarski 24
Iusuf rabbi, dzierżawca mennicy Mieszka III 135
Ivanoski Orde 46
Iwan (Jan) Władysław, car bułgarski 43
Iwan IV Groźny, car rosyjski 33
Izaak Angelos, cesarz bizantyński 214
Izjasław Jarosławowicz, ks. ruski 83
Izjasław Pantelejmon Mścisławowicz ks. ruski 93, 94, 139
Izydor z Sewilli 136, 137

***J**abłonowski Aleksander* 66
Jagić Vatroslav 117
Jakov z Otoca 130
Jaksa, kneź z Kopanicy także Jaksa z Miechowa 74, 75, 76, 77, 157
Jan arcybiskup Tesaloniki 45
Jan Chrzciciel św. 98
Jan Diakon, kronikarz 167, 168
Jan prezbyter 118
Jan św. 59
Jan Tzimiskes, cesarz bizantyński 42, 43, 91
Jan VIII, papież 117, 122
Jan X, papież 120, 121
Jan z Efezu 11, 20
Jan, brat Piotra cara bułgarskiego 41
Janin Władimir 84, 98, 99
Jaromir-Gebhard biskup praski 155, 156
Jaromir, ks. rugijski 152, 153, 158, 159, 160
Jarosław Mądry, ks. ruski 83, 92, 139, 192, 196
Jerzy, syn Bodina, władca Zety, 167
Jerzy Dołgoruki, ks. ruski 93, 94, 96, 97
Jerzy Wojciech, wódz powstania bułgarskiego 132
Jezus 221
Jireček Konstatin 122
Joan diak 93
Jonatan Machabeusz 50
Jordanes 10, 137
Juda Machabeusz 50
Julian, cesarz rzymski 161
Justynian II, cesarz bizantyński 22, 36, 37

***K**ahl Hans-Dietrich* 144, 146, 147, 152, 153, 157, 160
Kalić Jovanka 185
Kanut Laward 60, 76, 79, 122, 141, 142, 143, 144, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 158, 160, 167
Kanut VI, kr. duński 160
Kanut Wielki, król duński 205
Kanut, syn Henryka Gotszalkowica 141
Karamzin Nikołaj 83
Kardamos, chan bułgarski 37
Karl, członek drużyny Olega 85
Karol III Gruby, kr. zachodniofrankijski, cesarz 111, 112, 115, 165
Karol Łysy, kr. zachodniofrankijski, cesarz 165
Karol Wielki, kr. frankijski, cesarz 8, 33, 103, 104, 105, 162, 165, 166, 171, 172, 173, 174, 175, 229, 230
Kasjodor 10, 137
Kazhdan Aleksander 31
Kazimierz I, ks. pomorski 199, 200, 204, 207, 209, 223
Kazimierz II, ks. pomorski 200
Kazimierz Jagiellończyk 67
Kazimierz Odnowiciel 175, 176
Kazimierz Sprawiedliwy 202, 221, 222
Kazimierz Wielki 61
Kekeumenos Katakalon 54
Kętrzyński Stanisław 174, 175
Kiersnowski Ryszard 77, 78
Kiparski Valentin 59
Klaić Vjekoslav 122
Kleszczowa Krystyna 17
Kluczewskij Wasilij 83
Kocel, władca Słowian panońskich 13
Koder Johannes 28
Koloman Uczony, kr. węgierski 126, 127
Komnena Anna 29, 47, 187, 214
Konrad I, kr. niemiecki 165, 166
Konrad III Hohenstauf, kr. niemiecki 148, 202
Konrad III Otto, ks. morawski 199
Konrad III Rudy, ks. mazowiecki 67
Konrad Mazowiecki 220
Konrad, ks. Głogowa syn Władysława Wygnańca 222
Konstantyn — Cyryl św. 9, 58, 79, 98, 109, 111, 183, 229
Konstantyn VI, cesarz bizantyński 25
Konstantyn VII Porfirogeneta 25, 26, 27, 29, 38, 40, 90, 91, 120, 128, 180, 181, 182, 189
Kosmas 117, 155, 156, 199
Kosmat kneź 130, 131
Kožiak Rastislav 17
Krain, żupan Trawunii 27, 180
Krak — zob. Grakchus 71
Krum, chan bułgarski 22, 23
Krut, władca obodrzycki 145
Kuber, chan bułgarski 48
Kuchawic, władca Chudziców 225

Kukulievič-Sakcinski Ivan 107
Kulin, ban Bośni 188
Kurnatowska Zofia 46

***L**abuda Gerard* 15, 106, 116, 118, 128, 144, 151,155, 160
Laurent Vitalien 31
Lech (Becho), ks. czeski 138
Leciejewicz Lech 17
Lehr-Spławiński Tadeusz 104, 108
Leon VI cesarz bizantyński 29, 30, 38, 85
Leszek Biały 201, 220
Leszek, legendarny władca polski 222
Leśny Jan 185, 186
Linde Samuel Benedykt 103
Lotar ze Supplinburga, ks. saski, cesarz niemiecki 142, 145, 146, 147, 148, 149, 157, 158, 160
Lub, władca Wieletów 138
Ludat Herbert 75
Ludwik IV, landgraf Turyngii 149
Ludwik Niemiecki, kr. wschodniofrankijski 110, 118, 119, 191, 192
Ludwik Pobożny, cesarz 165, 191

***Ł**oś Jan* 61, 65
Łowmiański Henryk 79
Łucja św. 130
Łukasz św. 59

***M**aciejowski Wacław* 61
Magnus Nielssen, ks. duński 142, 150, 153
Magnus, komes wrocławski 76
Magnus, ks. saski 145
Makary, metropolita Moskwy 33
Malamir, chan bułgarski 24
Marcjan, cesarz wschodniorzymski 162
Marek św. 35
Marek, żupan Raszki 185, 186
Margareta Fredkulla, kr. Duńska 150
Maria Lekapena, caryca bułgarska 41
Masław 221
Mateusz św. 59
Maurycy, cesarz bizantyński 46, 49
Mączyński Jan 62
Meillet Andre 104
Melanchton Filip 62
Metody św. 9, 30, 35 58, 79, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 129, 183, 229
Michajło Iwanowicz, kniaź mścisławski 67
Michał Dukas, cesarz bizantyński 127, 130
Michał II Jąkała, cesarz bizantyński 180, 181
Michał III Metystes, cesarz bizantyński 29, 30
Michał Kreszimir II, władca chorwacki 123, 124, 189
Michał Mścisławicz, ks. ruski 93
Michał Wiszesławic, ks. Zahumlja 53, 120, 122, 138
Michał, władca Zety 44, 47, 72, 123, 131, 132, 133, 167, 186
Michałowski Roman 175
Mieszko I, ks. polski 7, 140, 222
Mieszko II, kr. polski 166, 168, 169, 222
Mieszko III Stary 133, 134, 135, 201, 202, 217, 220
Mieszko Plątonogi 220
Mikołaj Mistyk, patriarcha Konstantynopola 25, 26, 38, 39
Mikołaj syn Razza, duński namiestnik Szlezwiku 208,
Mikula z Otočca 131
Milogost, ks. Wieletów 138
Mirosław Kreszymirowic, władca Chorwacji 189
Mirosław władca Humu 73, 188
Modzelewski Karol 230
Moszyński Leszek 15, 59
Mratin z Liki 130
Mścisław Andrejewicz, ks. ruski 95
Mścisław Izjasławowicz, ks. ruski 97
Mścisław Romanowicz Starszy, ks. ruski 98
Mścisław Wsiewołodowicz, ks. ruski 85, 98, 99
Mścisław Władymirowicz, ks. ruski 88, 93, 94, 97, 98, 139
Mścisław, ks. obodrzycki 225
Mściwoj, ks. obodrzycki 224
Mucke Karl Ernest (Muka Karla Arnošt) 104
Musokios, wódz Słowian naddunajskich 139

Nabuchodonozor, król babiloński 213
Nebulos. wódz słowiański 22
Nendalus, żupan 73, 188

Nestor, kronikarz 87
Nicefor Fokas, cesarz bizantyński 23, 41
Nicetas Choniates 204, 213, 214, 215
Niels (Mikołaj), kr. duński 60, 79, 142, 143, 150, 154
Nießen Paul von 209
Nikefor, patriarcha Konstantynopola 22, 36
Niketas obrońca Salonik 30
Niklot II, ks. obodrzycki 199
Niklot, ks. Rugii 141
Nitsch Kazimierz 65

Odon, syn Mieszka Starego, ks. wielkopolski 220
Oktawian August 105, 196
Oldrzych (Udalryk) syn Bolesława II, ks. czeski 140
Oleg Światosławicz, ks. ruski 31
Oleg, ks. ruski 60, 85, 86, 87, 88
Olga, ks. ruska 31, 92
Omurtag, chan bułgarski 24, 32, 38
Orzechowski Stanisław 102
Ostrogski Wasyl 67
Otton z Bambergu św. 144
Otto I Piękny, ks. morawski 199
Otton I, cesarz 166, 172
Otton III, cesarz 169, 172, 173, 174
Otton III, ks. morawski 199

***P**eisker Julius* 8
Pepin Mały, kr. frankijski 56, 163, 164
Persjan (Presjan-Zwinica), chan bułgarski 24, 113
Petryssa, kr. Stodoran 154, 157
Pincio (Pincius), carewicz bułgarski 124
Piotr Deljan, car bułgarski w powstaniu 1040 roku 44, 54
Piotr II Orseolo, doża wenecki 128
Piotr Kreszymir IV, władca chorwacki 124
Piotr strateg 47, 52
Piotr Svačić, kr. Chorwacki 167
Piotr św. 203
Piotr Włost 74, 75, 77
Piotr-Teodor — zob. Teodor-Piotr
Piotr I, car bułgarski 40, 41, 42, 43, 44
Pirogost, władca Słowian naddunajskich 47, 52, 53
Pompiliusz, legendarny władca polski 222
Poppe Andrzej 15, 21, 84, 87, 95
Prbneża, poseł z Winodola, 130
Prebud, książę Rynchinów 139
Presjan zob. Persjan
Presley Elvis 101
Pribina, ban chorwacki 189
Pribysław, władca serbski 29
Prokopiusz z Cezarei 8, 21
Prvoslav, w. żupan Raszki 187
Przemysł Ottokar I, kr. czeski 12, 141, 167, 202, 203
Przybysław-Henryk, władca Stodoran 74, 77, 144, 154, 155, 156, 157, 158, 167
Przybysław, ks. obodrzycki 199
Pulkava Přibík z Radenína 65

Racibor, władca Obodrytów 205
Rački Franjo 107
Radosław II, władca słowiański wg popa Duklanina 186
Radosław syn Višeslava, władca serbski 138
Radwan 201
Radziwiłł Mikołaj Czarny 68
Reginon z Prüm 116, 117, 118
Rek Stanisław 42
Roman-Symeon, młodszy syn cara bułgarskiego Piotra, 42
Roman Lekapen, cesarz bizantyński 26, 29, 39, 40, 41, 90
Roman, ks. halicki 220
Rościsław, ks. morawski 118, 119, 138
Rościsław, ks. ruski 93
Rudnicki Mikołaj 105, 106
Rudolf, kr. burgundzki 166
Ruław, członek drużyny Olega 85
Ruryk Rościsławowicz, ks. ruski 11, 93
Ruryk, ks. ruski 66
Rybakow Borys 97, 98

Sabin, chan bułgarski 184
Sakso Gramatyk 142, 158, 159, 160, 204, 207, 208, 209, 211, 213
Salamon Maciej 17
Salomon, kr. Węgier 130
Sambor, ks. gdański 199, 201
Samo, władca Słowian 137
Samson, postać biblijna 211, 212, 213
Samuel, car bułgarski 42, 43, 44, 54

Samuel, prorok 162, 212
Sapieha Mikołaj 68
Sapieżyna Anna 68
Saul, kr. izraelski 162, 163, 164, 176
Scato, ks. Alamanów 208
Sederyk, ks. obodrzycki 204, 205, 206, 207
Sello Georg 157
Semela (Siemił), ks. Głomaczów 138
Sieciech, palatyn 76, 221
Šišić Ferdo 107, 123
Siwin, żupan 183
Skarbimir, palatyn 221
Sklabun (Sławunt), ks. Siewierzan 25
Slavac ks. Narentan 167
Sławomir (Sclaomir), ks. obodrzycki 138
Sobiesław I, ks. czeski 64
Spitygniew, ks. morawski 199
Stefan Držislav, władca chorwacki 123, 124, 128, 129, 167
Stefan Duszan 33, 34
Stefan I Wielki, kr. węgierski 125, 126, 127, 129, 130, 173, 229
Stefan I, papież 164
Stefan II, kr. chorwacki 167
Stefan III, kr. węgierski 214
Stefan Nemanicz Prvovjenčani 188
Stefan Nemanja (św. Symeon) 187, 189, 213, 214, 215, 231
Stefan prezbyter 118
Stefan V, papież 118
Stefan Wojsław (Vojslav), ks. Serbii 54
Stefan, cesarz bizantyński 90
Stefan, władca Bośni 185, 186
Stemid, członek drużyny Olega 85
Stender Petersen Adolf 59, 105
Stinkel, kr. szwedzki 206
Stoigniew, ks. obodrzycki 138
Stracimir, brat Stefana Nemanji, żupan Raszki 73, 188
Stronczyński Kazimierz 134, 135
Stróżyk Paweł 198
Stryjkowski Maciej 62, 66, 67
Strzelczyk Jerzy 146
Svetoslav Suronja, władca chorwacki 123, 128, 167
Swen II Estridsen, kr. Danii 207
Swenald, wojewoda ruski 91, 183
Swoboda Wincenty 46, 47, 49, 181
Sylwester II, papież 173
Symeon Nowy Teolog św. 21
Symeon, car bułgarski 9, 24, 25, 26, 32, 38, 39, 40, 41, 45, 93, 182, 227, 229, 231
Szacherska Stella Maria 149,152
Szachmatow Aleksiej A. 104
Szymon Machabeusz 50

Światopełk Władymirowicz, ks. ruski 139
Światosław Igoriewicz, ks. ruski 82, 90, 91, 92, 93
Światosław Jarosławowicz, ks. ruski 92, 93
Świdrygiełło, w. ks. litewski 66
Świętopełk, władca morawski 109, 111, 116, 117,118, 119, 120, 122, 125, 138
Świętopełk syn Wratysława, ks. morawski 199, 220
Świętopełk, ks. pomorski 201
Świętopełk, syn Henryka Gotszalkowica 141
Świętosław z Wojcieszyna 61
Świętosław, ks. smoleński 67

Tacyt 55, 56, 164
Tassilon, ks. bawarski 179
Tatiszczew Wasylij 82
Teodor-Piotr, car bułgarski 11, 45, 96
Teodozjusz II, cesarz wschodniorzymski 37
Teofanes Wyznawca 22, 25, 48, 49, 50, 51, 52, 53
Teofano Muzalon, ks. ruska 31
Teofano, cesarzowa 172
Teofil, cesarz bizantyński 191
Teofilakt Simokatta 49, 50, 51, 52, 53
Teofylakt, arcybiskup Ochrydy 22
Terbel — Terweł, chan bułgarski 24, 36, 37
Thietmar z Merseburga 117, 139, 173, 174, 224, 225
Thurgut, wódz piratów 224
Tihomil, żupan Raszki 184
Tomasz, archidiakon Splitu 120, 123, 124, 220
Tomisław, władca chorwacki 16, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 167
Trpimir I, władca chorwacki 123, 138
Trubaczew Oleg 15
Tzimiskes Jan — zob. Jan Tzimiskes

Unwan, arcybiskup hamburski 205
Urosz car Serbii 33

Urosz I, żupan Raszki 187,
Uto, ks. obodrzycki 204, 205, 206, 207

Vavřinek Vladimir 111, 112, 114, 115
Vitho — Wit, bp płocki 202
Vladimir, ks. morawski 199
Vlastimir, władca Serbii 27, 180, 182
Vykepěl Bohumil 15

Wachowski Kazimierz 145
Waldemar I, kr. duński 142, 152, 153, 159, 160
Wamba, kr. Wizygotów 164
Warcisław I, ks. pomorski 158, 223
Wasilewski Tadeusz 27, 32, 33, 46, 122, 181, 183, 184
Weclo, kapelan Wratysława II, biskup morawski 156
Wican, władca obodrzycki 138
Wicelin, bp stargardzki 146, 147, 148
Wiching, bp Nitry 118
Widukind z Korbei 117, 140
Wigger, biskup Brandeburga 155, 156, 157
Wincenty Kadłubek 140, 220, 221, 224
Wipo 169
Wirykind, władca Havelbergu 144
Wiśniowiecka Eufemia 68
Wiśniowiecki Andrzej 68
Witold, w. ks. litewski 67
Władysław Herman, ks. polski 222
Władysław II Wygananiec 11, 221
Władysław II, kr. czeski 141, 167
Władysław, kr. Węgierski 151
Władysław Laskonogi 201, 220
Włodzimierz Monomach 31, 84, 85, 93
Włodzimierz Wielki 105, 139, 190
Włodzimierz (Vładimir), władca Zety 167, 187
Wojciech św. 176
Wojciech, bp wileński 67
Wolfram Herwig 16
Wratysław Brneński, ks. morawski 199
Wratysław II, kr. Czeski 155, 156, 167, 168, 170, 203
Wsiewołod Jarosławowicz, ks. ruski 92
Wsiewołod Wielkie Gniazdo 84, 93, 95, 97, 97, 231
Wszebor, wojewoda mazowiecki 202
Wukan, żupan Raszki 185, 186, 187, 214,
Wulfila 59

Zachariasz, ks. Serbii 29, 182
Zakrzewski Zygmunt 135
Zbigniew, ks. polski 76, 151
Zbylut, możny polski 201
Zimorowic Szymon 65
Zoe Karbonopsina, cesarzowa bizantyńska 26, 39
Zoe Paleolog, żona w. ks. moskiewskiego Iwana III, 33
Zwinica — zob. Persian
Zwinike, wnuk Henryka Gotszalkowica 141
Zwonimir-Dymitr, kr. chorwacki 124, 129, 130, 131, 132, 133, 167, 168
Zygmunt I Stary, król polski 67
Zygmunt Kiejstutowicz, w. ks. litewski 62

Żelisław, palatyn 221
Żyron, bp kujawski 202
Żyron, wojewoda 22

Piotr Boroń

Princes, kings, tsars…
Titles and names of Slavic rulers in early Middle Ages

S u m m a r y

The work is devoted to titles and names of Slavic rulers used in early Middle Ages. It also discusses ethnically Slavic proper names as well as those taken from other languages, among others from Greek and Latin. The author presents traditions of imperious titles in the area of whole Slavdom — both its east, west and south part. The analysis covers titles used in the whole period of early Middle Ages, i.e. till the end of the 12th century. The first chapter discusses the titles taken from the circle of Bizantic culture, above all the title of archont and the emperor's title. A fairly general title of archont used by the Greeks to name the rulers was taken by Slavs as the title of ruler and was used by Bulgarian rulers until Simeon became an emperor and by Russian rulers who used it in their own titles on stamps at the turn of the 11th and 12th centuries. In the second chapter the author deals with the most popular native term designating a ruler, i.e. the title of prince and all its derivative forms. Contrary to many linguists perceiving the very word as a Gottish borrowing from "kuning" there is no evidence proving this. What decided here was the lack of its term in the monuments of the Gottish language. In order to illustrate the mechanism of the appearance of the neutral form of "prince" in the Czech language and "prince" in the Polish language the analogical 16th century language material from Wielkie Księstwo Litewskie was used, where under the influence of the Polish impact the form of "kniaže" in the neutral form was created in Russian.

The subsequent chapter was devoted to the title of king — rex. The author presented many situations of the usage of the term for Slavic rulers in early Middle Ages assuming that it was as late as at the beginning of the 11th century that the usage of the very term for crowned and solemn kings. On the basis of the analysis of the context of occurrence

of the term rex for Slavic rulers before the 11th century it was assumed the very term did not mean the crowned ruler, but meant just the ruler at that time. The author is against using the term king for Świętopełek from Morawy, and does not see the basis for treating the theory on the coronation of Tomisław from Croatia in 925 as true. The work approves of the linguists' thesis according to which the Slavic "king" comes from the name of Karol Wielki. The time of introducing the very term is postponed until the beginning of the 11th century and links with the emperor ideology of Otto's times, especially Otto III. At this time the first coronations and royal solemnity in southern Europe took place and, according to the author, the title of the king spread equally, both in Slavs and Hungarians. The author also analyses the situations when the royal title appears among the rulers of small territories in the area of Połab. Despite many different exclusive theories, the possible coronation and usage of the royal title by Henryk Gotszalkowic, Kanut Laward and Przybysław-Henryk, the ruler of Stodoran are accepted.

Chapter four and five are devoted to less common terms defining rulers such as żupan, gospodzin, kagan, władyka, ban and the like. The author also pays attention to certain terminological-stylistic conventions which can be noticed in narrative texts where different terms for Slavic rulers are used. In view of an often worse treatment of Slavic princes the identical terms for the rulers were avoided. It is particularly visible in German texts treating about Slovaks from Połab. The analysis also covered the general term of "princeps" too often used in narrative texts and also belonging to titles.

In the whole work, the author makes an attempt to show how the traditions of naming and titling changed with the acceptation of new traditions from the circle of Bizantic and western-European culture. Slavic rulers taking on a new ruling symbolism, also took on new titles most often aiming at showing a new position of the ruler. In order to better show the changes in the ruling titles and a full documentation of the theses included in the work, it was enriched with a comparison of all Slavic rulers appearing in early Middle Ages and titles used for their naming or the ones in their titles.

Петр Боронь

Князья, короли, цари...
Титулы и названия славянских правителей в раннем Средневековье

Р е з ю м е

Работа посвящена титулам и названиям славянских правителей, используемых в раннем Средневековье. В ней рассматриваются как собственные наименования, исконно славянские, так и названия, заимствованные из других языков, в том числе главным образом из греческого и латинского. Автор показывает обычаи титулирования власти для территории всего славянского мира — восточного, западного и южного. Анализу были подвергнута титулатура, применяемая на протяжении всего периода раннего Средневековья, т.е. до конца XII века. В первой главе описываются титулы, перенятые из круга византийской культуры — прежде всего титул архонта и императорский титул. Довольно общий термин «архонт», которым греки обычно называли правителей, был заимствован славянами как титул властелина и использовался правителями Болгарии до времени принятия титула царя Симеоном, а также власть имущими на Руси, которые применяли его в собственной титулатуре на печатях на рубеже XI и XII столетий. Во второй главе автор останавливается на наиболее распространенном исконно славянском термине, обозначающим главу государства, т.е. на титуле князя и всех формах, производных от него. Вопреки мнению многих языковедов, видящих это слово как готское заимствование от „kuning”, не удалось найти никаких предпосылок для такого суждения. Решающим было здесь отсутствие этого термина в памятниках готского языка. Для иллюстрации механизма появления формы neutrum „kniaże” в чешском языке и „książę” в польском автор обратился в качестве аналогичного к языковому материалу XVI века на землях Великого княжества Литовского, где под влиянием польского воздействия в русском языке появилась форма „княже” среднего рода.

Следующая глава посвящена титулу короля — rex. Автор представил множество ситуаций употребления этого термина для славянских правителей в раннем Средневековье, признавая, что только с начала XI века устанавливается обычай использования термина rex для коронованных и помазанных лиц. На основании анализа контекста появления термина „rex" для славянских правителей до XI столетия исследователь пришел к выводу, что этот термин в то время еще не имел значения — коронованное лицо, а обозначал лишь правителя. Автор выступает против употребления термина король для Святополка Моравского, не видит также никакого обоснования для признания истинной теории о коронации хорватского Томислава в 925 году. В работе поддерживается встречаемый часто среди лингвистов тезис о происхождении славянского „król" от имени Карла Великого. Время введения этого термина исследователь перемещает однако в начало XI века и связывает с императорской идеологией оттонской эпохи, особенно Оттона III. Это именно тогда совершаются первые коронации и помазания в Центральной Европе, а, по мнению автора, титул короля распространяется параллельно, как у славян, так и у венгров. В книге анализируется ситуация появления королевского титула среди правителей небольших территорий на полабских землях. Несмотря на многие противоречивые теории, в работе признается возможной коронация Генриха Гочалковица, Канута Лаварда, а также Пшибыслава-Генриха, правителя стодоран, и использование ими королевского титула.

Пятая и шестая главы посвящены реже появляющимся терминам, обозначающим правителя, таким, как жупан, господин, каган, владыка, бан и т.п. Автор обратил также внимание на определенные терминологическо-стилистические конвенции, которые можно увидеть в повествовательных текстах, в которых применяются разные термины для называния славянских властелинов. Учитывая частую трактовку славянских князей как худших, здесь видны старания избегать терминов, идентичных с обозначениями собственных правителей. Это наиболее заметно в немецких текстах на тему полабских славян. Анализируется также общий термин „princeps", чрезвычайно часто используемый в текстах повествовательного плана, но кроме того, переходящий и в титулатуру.

В своей работе автор старается показать, как наряду с принятием новых обычаев из области византийской и западноевропейской культуры изменялись обычаи называния и титулирования. Славянские правители, перенимая новую символику власти, заимствовали также новые титулы, имеющие чаще всего своей целью показать новую позицию власть имущего. Для того, чтобы лучше представить изменения в титулатуре власти, а также как можно полнее удокументировать представленные в исследовании тезисы, в нем дано сопоставление всех появляющихся в раннем Средневековье славянских правителей, а также используемых для них обозначений либо титулов в их титулатуре.

Na okładce zamieszczono zdjęcie przedstawiające fragment z tzw. drzwi gnieźnieńskich
— scenę inwestytury Wojciecha na biskupa praskiego przez cesarza Ottona II
Fotografia kopii zabytku znajdującej się w Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie

Redakcja: Olga Nowak

Projekt okładki i redakcja techniczna: Małgorzata Pleśniar

Korekta: Lidia Szumigała

Copyright © 2010 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1896-7

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 20,5. Ark. wyd. 25,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 38 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław